

Archaická, tradiční a moderní společnost

V současné sociologii se prosadilo, při určování typologie historických společností, hledisko evoluční, popisující vývoj společnosti od nižších k vyšším formám sociálního života. Nižší formy života jsou spjaty s menší složitostí, komplexností a diferenciací potřeb, funkcí a struktur společnosti, zatímco vyšší formy charakterizuje jejich větší komplexnost a diferenciace. Názorným příkladem evolučního procesu ve společnosti je sledování dělby práce a na ní závislé stále větší složitosti sociálních vztahů.

Na základě tohoto kritéria lze rozlišit tři základní typy společnosti, které označíme za archaické, tradiční a moderní.

Archaické společnosti bývají někdy označovány také jako společnosti segmentární. Jsou to společnosti podobného způsobu života, mezi nimiž není žádné užší spojení a jejichž formy života jsou si ve své archaické formě velmi podobné. Archaickým společností věnovala pozornost především kulturní antropologie, která si všímá hlavně hmotné kultury. O archaické společnosti se také mluví jako o společnosti sběračů, lovců, zemědělců a pastevců. Po většinu doby, co na této planetě žije člověk, žili lidé v malých tlupách, kmenech, segmentech nepřesahujících třicet nebo čtyřicet osob. Nejstarší typ lidské společnosti tvořili lovci a sběrači. Nevěnovali se pěstování plodin, ani užitkových zvířat, ale získávali si obživu lovem, rybažením a sbíráním jedlých rostlin rostoucích ve volné přírodě. Kultury lovců a sběračů dodnes přežívají v některých odlehlých částech světa. Ve srovnání s většími společnostmi se u nich jen v malé míře projevuje nerovnost. Jsou u nich malé rozdíly co do množství a druhu hmotných statků. Rozdíly ve společenském postavení vyplývají téměř výlučně z věku a pohlaví. Nejstarší a nejkoušenější muži, rada starších, mají obvykle hlavní slovo při významnějších rozhodnutích skupiny. Lovci a sběrači nemají velký zájem o rozvoj hmotného bohatství přesahujícího to, co potřebují pro uspokojování svých základních potřeb. Jejich hlavní hodnoty jsou náboženské povahy. Soustřeďují se především na ceremoniální a rituální činnosti. Většina lovců a sběračů se pravidelně účastní složitých ceremonií, takže tráví velkou část svého času přípravou oděvů, masek, maleb či jiných posvátných předmětů používaných při takových rituálech.

Kromě sběračů a lovců lze v archaické společnosti rozpoznat i vývojově pozdější skupiny zemědělců a pastevců. Tyto skupiny nacházejí hlavní zdroj obživy v chovu domestikovaných zvířat a obdělávání polí. Hlavním zdrojem obživy pastevců jsou domestikovaná zvířata, zatímco u zemědělců je to pěstování různých plodin. Mnoho archaických společností však má charakter smíšený. Pastevci, kteří se často pohybují po rozlehlých územích, se dostávají do kontaktu s jinými skupinami. Nežádá se věnují obchodu, ale také válčení. V pasteveckých společnostech se již setkáváme s větší majetkovou a mocenskou nerovností než u lovců a sběračů. Především náčelníci, vůdci kmenů a přední bojovníci mají často značnou osobní moc.

Zemědělské společnosti vznikly ve stejné době jako pastevecké. Dosavadní lovci a sběrači nahradili prostý sběr divoce rostoucích plodin jejich cíleným pěstováním. Lidé této kultury mohou žít ve větších komunitách především proto, že mají zajištěn stálejší přísun potravy. Protože žijí usedle, mohou nashromáždit větší množství hmotných statků než pastevci, o lovcích a sběračích ani nemluvě. Jakmile se jednotlivé skupiny usadí na určitých místech, mohou mezi osadami vznikat pravidelné obchodní a politické vazby.

Druhým typem společnosti z hlediska evoluční teorie jsou společnosti označované za tradiční nebo také předmoderní. Z hlediska sociální diference jsou to již společnosti početně velké, složitě strukturované a hierarchické. Tyto společnosti byly založeny na rozvoji měst, vyznačovaly se velice výraznými nerovnostmi co do bohatství i moci a byly spjaty s vládou králů nebo císařů. Protože znaly písmo a vzkvétaly v nich vědy a umění, označujeme je často za civilizace. Protože

vytvořily koordinovanější vládní formy než jiné formy společnosti, bývá pro ně často používán termín tradiční státy. Většina tradičních států byla rovněž říšemi, které svého rozsahu dosáhly i začleněním jiných národních společenstev.

Tradiční stát byl jediným typem předmoderní společnosti, v němž se významná část obyvatelstva přímo nepodílela na výrobě potravy. Ve společnostech lovců a sběračů i u pastevců a zemědělců existovala poměrně jednoduchá dělba práce. Nejvýznamnější rozdíl byl mezi úlohou mužů a žen. Naproti tomu v tradičních společnostech byl systém dělby práce daleko komplikovanější. Přetrvávalo sice ještě přísné rozdělení práce podle pohlaví, ale u mužů se navíc objevila specializovaná povolání, například povolání obchodníka, dvořana, vládního úředníka a vojáka. Vzniklo také základní rozdělení společnosti na třídu aristokratů a zbytek obyvatelstva. Vládce stál v čele vládnoucí třídy, která měla výlučné právo obsazovat vyšší příčky společenského žebříčku. Příslušníci této třídy žili obvykle ve značném hmotném pohodlí či přepychu. Naproti tomu úděl většiny obyvatel byl často velmi krušný. Tradiční společnost byla přísně stratifikačně diferencovaná. Regulace a kontrola chování, správa veřejných věcí, vše bylo řízeno přísně centralisticky. Všechna podstatná rozhodnutí byla legitimována tradicí.

Posledním typem společnosti je společnost moderní. Je to společnost průmyslová. Zánik tradičních forem života způsobila industrializace, nástup strojní výroby, založené na použití neživotných zdrojů energie, například páry nebo elektřiny. Průmyslové společnosti jsou v mnoha směrech zcela odlišné od kteréhokoli předchozího typu a jejich rozvoj svým dosahem daleko přesáhl hranice Evropy, kde vznikly.

Industrializace představuje jeden z klíčových procesů sociálního vývoje posledních dvou set let. Za tímto stručným termínem se skrývá složitý soubor změn jež ovlivnily způsob, jímž lidé získávaly obživu. K těmto změnám patřily vynálezy nových strojů, využití zdrojů energie, především vody a páry, a využití vědy ke zlepšení výrobních postupů. Protože objevy a vynálezy na jednom poli stimulují vývoj dalších, je tempo technických inovací v průmyslových společnostech ve srovnání s tradičními systémy velice rychlé.

Typickým znakem průmyslových společností je to, že velká většina zaměstnaného obyvatelstva už nepracuje v zemědělství, ale v továrnách nebo úřadech. I v nejvyspělejších tradičních státech se valná většina lidí musela věnovat polním pracím. Poměrně primitivní úroveň technologického vývoje prostě neumožňovala, aby bylo od zemědělských povinností osvobozeno více jedinců než jen malá menšina.

Průmyslové společnosti se také vyznačují daleko vyšším stupněm urbanizace než kterýkoli typ tradičního společenského systému. Naprostá většina lidí žije ve městech, kde se vytvářejí pracovní místa a neustále vznikají nové příležitosti. Moderní velkoměsta daleko přesahují nejslavnější metropole starověkých civilizací. V těchto nových městských oblastech se společenský život stává neosobnějším a anonymnějším nežli dříve. Mnoho lidí se každý den setkává spíše s cizími tvářemi, než s jedinci, které by osobně znali. Velké organizace, například obchodní korporace nebo vládní úřady, ovlivňují životy prakticky všech lidí.

Za další charakteristický rys průmyslových společností můžeme považovat jejich politické systémy, jež jsou daleko komplexnější než formy vlády známé z tradičních států. V tradičních civilizacích měli političtí představitelé, králové a císaři, jen malý přímý vliv na zvyky a obyčeje většiny svých poddaných, žijících v celku po svém na venkově, daleko od centra moci. Industrializace však značně urychlila cestování a komunikaci, což umožnilo vznik integrovanějších, národních společenství.

Průmyslové společnosti byly prvními národními státy v moderním slova smyslu. Národní státy jsou politická společenství, vzájemně od sebe oddělená přesné stanovenými hranicemi, nejen mlhavými pohraničními oblastmi jako státy tradiční. V národních státech mají vlády rozsáhlé

pravomoci, ovlivňují řadu stránek života svých občanů a vytvářejí zákony, jež se vztahují na každého, kdo žije v prostoru vymezeném jejich hranicemi.

Skutečná hranice mezi tradiční a moderní společností je poměrně ostrá a je vyznačena radikální přeměnou instituce trhu. V ekonomickém životě tradičních společností hraje trh podstatně jinou roli než ve společnosti moderní. I v nejvyvinutějších tradičních společnostech slouží obchod pouze ke směně poměrně malé části výrobků. Mimo trh stojí část produktů konzumovaných přímo v domácnostech výrobců. Jednotlivé trhy tvoří izolované ostrůvky ztracené v moři autarkního hospodaření a navzájem propojené jen minimálně. Hra cen jako výraz vztahu nabídky a poptávky zajímá v tradičních společnostech jen úzkou vrstvu finančníků a bankéřů, kteří nemají zpravidla spojení s výrobou. Přejít mezi tradiční a moderní společností z hlediska tohoto ekonomického faktoru se odehrál v době, kdy se roztroušené a izolované trhy stávají komplexním seberegulujícím tržním systémem. Tato proměna transformovala povahu celé lidské společnosti, včetně charakteru její kultury i představ člověka o sobě samém. Vznikla společnost tržní.

Naprosto základní význam pro generalizaci tržních vztahů měla přeměna práce a půdy ve zboží. S půdou a prací bylo zacházeno, jako kdyby byly vyprodukovány na prodej. Vznikla nabídka pracovní síly a poptávka po ní, právě tak jako vznikla nabídka a poptávka po půdě. Spolu s tím vznikla tržní cena pro užívání pracovní síly, mzda, a tržní cena pro užívání půdy, renta. Pro práci i pro půdu byly vytvořeny trhy fungující naprosto stejně jako trhy zboží produkovaného s jejich pomocí. Trh začal organizovat člověka i přírodu jen jako zvláštní druhy materiálu.

Moderní společnost ze sociologického hlediska

Mluvíme-li o moderní společnosti ze sociologického hlediska, pak musíme vzít v úvahu zvláštní význam pojmů industriální, postindustriální a postmoderní společnost. Jsou to označení, která se neopírají pouze o zjištění

objektivních procesů společensko ekonomické povahy v moderní společnosti, ale zároveň usilují o jejich určitou interpretaci.

Pojem industriální společnosti má dvojitý smysl. Vyjadřuje objektivní procesy industrializace, kterou procházejí či postupně budou procházet všechny země, i když různými cestami a formami. Zároveň je označením teorií, které různým způsobem interpretují důsledky industrializace pro povahu sociálního řádu v celku nebo v jeho jednotlivých aspektech. Nejde tu tedy již jen o zjištění objektivních procesů, ale zároveň o jejich určitou interpretaci, o hodnocení, srovnávání, hledání širších souvislostí a obecnějších zákonitostí. Sotva bychom našli nějakou ucelenou teorii industriální společnosti.

Pojem industriální společnost vyjadřuje především soudobou, technicky vyspělou společnost s určitými společnými znaky jak v ekonomice, tak v kultuře. Hlavní znaky industriální společnosti lze charakterizovat jako důsledky průmyslové revoluce, případně mnohotvárné přeměny v životě člověka a společnosti, způsobené industrializací. V tomto smyslu mluví o industriální společnosti R. Aron, který říká, že je typem společnosti, kde převládá průmyslová velkovýroba a jejímž bytostným znakem je moderní průmyslový velkopodnik. Z této obecné definice vyvozuje hlavní znaky industriální společnosti, za 1. podnik je plně oddělen od rodinných svazků, za 2. průmyslový podnik vede k novému typu dělby práce, za 3. průmyslový podnik předpokládá akumulaci kapitálu a za 4. dochází ke koncentraci pracovní síly a pracovního místa. Velkopodnik je zrcadlem, v němž se odráží celá industriální společnost. Řešení jeho problémů je reprezentativní a směrodatné pro celou společnost a její řád. Kromě problémů průmyslové práce je však třeba

analyzovat i změny, k nimž dochází v důsledku prosazování specifického životního stylu rozšiřujícího se počtu velkoměstského obyvatelstva, tlaku na zvyšování kvalifikace, a v důsledku působení masových sdělovacích prostředků, které hrají čím dál významnější roli. Člověk je stále více konfrontován s umělým technickým světem moderní civilizace. Odtud také pocházejí hlavní podněty myšlení, cítění a jednání člověka.

Industriální společnost bývá v optimistickém duchu označována také často za společnost blahobytu, nebo za společnost středního stavu či za společnost volného času.

Teorie industriální společnosti jako společnosti, jejíž vývoj určuje především průmyslová výroba, která podmiňuje základní strukturální a sociální změny, nestačí při objasňování procesů, k nimž dnes dochází. Je pravda, že dynamický vývoj průmyslové výroby a vzestup ekonomiky přinesl stoupající životní úroveň především středních vrstev. Industriální společnost se prezentuje jako společnost práce a výkonu, ve které se stupňuje životní tempo. Potud jsou znaky, jimiž je označována přiměřené. Problém nastává v okamžiku, kdy tento typ společnosti naráží na určité meze, které jsou dány objektivními skutečnostmi, především nebezpečím vyčerpání energetických zdrojů, přelidněním velkoměst, znečištěním životního prostředí etc. Ukazuje se také, že mediálně prosazovaný ideál úspěšného, bohatého, pracovitého jedince, není uskutečnitelný obecně. Hranice, na kterou typ industriální společnosti narazil, vyžaduje podstatnou změnu životní orientace a vyvolává nutnost změny dosavadních technologií jejich inovací. Současná společnost sice zůstává stále společností práce, výkonu, vysokého životního tempa, ale hranice, k níž prudký civilizačně technický pokrok směřoval, je nepřekročitelná.

Požadovaná změna životní orientace se stala základem úvah o dnešní společnosti jako postcivilizační, či postkapitalistické. V padesátých letech se objevil pojem, který se prosadil i v pozdějších letech. Jeho autorem byl sociolog D. Riesmann, který mluvil o společnosti postindustriální. Nejvlivnějšími propagátory tohoto pojmu v sociologii se stali americký sociolog Daniel Bell a francouzský sociolog Alain Touraine.

D. Bell se zpočátku zajímal o změny, k nimž dochází v soudobě společnosti v oblasti zaměstnanosti. Industriální společnost charakterizuje podle Bella především výroba zboží a základní problém je koordinace strojů a lidí, která stupňuje potenciál výroby. Když moderní společnost ustupuje od svého hlavního cíle, tedy výroby zboží, dostávají se do popředí nové hybné síly pokroku. S příchodem postindustriální společnosti se formuje zcela nová vládnoucí elita. Vědci a technologové se stali nepostradatelnou společenskou skupinou, která podle D. Bella ovlivňuje vznik nového principu stratifikace. Industriální společnost přešla od výroby k ekonomickému růstu řízenému na základě informací.

Hlavními znaky postindustriální společnosti podle D. Bella jsou

1. přechod od hospodářské výroby k ekonomice služeb, 2. převaha třídy odborníků a techniků, 3. priorita teoretických znalostí, 4. plánování technologického růstu a za 5. vytvoření intelektuální technologie.

Určující vliv na formování postindustriální společnosti má tedy formování nové vládnoucí elity, bezprecedentní přesun pracovní síly do sektoru služeb a to, že se technologie proměňuje v hybnou sílu sociální změny. Nejdůležitějším typem vědění se stává teoretické poznání. Bell někdy zdůrazňuje, že postindustriální společnost je společností vědění, v níž je věda a technologie úzce propojena a v níž je demokratizace vysokoškolského vzdělání na úrovni, kterou lidstvo nikdy neznalo. Vzniká třída vědoucích - učitelů, inženýrů, techniků, vědců. Postindustriální společnost je organizována na základě vědomostí využívaných jednak při sociální kontrole a jednak při prosazování inovací a změn. V daleko větší míře určuje v dnešní době věda a technika sociální, kulturní a ekonomické změny. Žijeme ve věku prosazování technovy, jejíž dosah je planetární To vede ke změnám v profesní struktuře. Intelektualizace

práce směřuje k postupnému zvyšování počtu pracovníků duševních a inženýrsko technického personálu. Vytváří se nová vládnoucí vrstva, kterou tvoří lidé s vysokou úrovní vědomostí, s mimořádnými schopnostmi a s velkou mírou kompetence. Je to nová intelektuální elita. D. Bell dospěl k závěru, že v postindustriální společnosti, pro kterou je typická expanze vzdělání, vědeckého výzkumu, administrativní správy a tak dále, patří moc této nové kategorii lidí, technické a odborné inteligenci, meritokracii. Postindustriální společnost je založena na prioritě nadání a vzdělání určitého typu.

Také Touraine si všímá profesních změn, k nimž v postindustriální společnosti dochází a které jsou důsledkem změny celé společenské struktury. Touraine zajímá především otázka kdo jsou sociální aktéři, kteří podstatně ovlivňují procesy změn v soudobé společnosti. Sociální aktéry, jako nové hybné síly vývoje, spatřuje Touraine v kvalifikovaných odbornících a vědcích, mezi něž zahrnuje kvalifikované techniky, experty i zaměstnance, kteří mají vysoké vzdělání, pevné ekonomické postavení a jsou také, což je velmi důležité, v autonomním postavení k existujícím institucím. Jejich protipólem je technokracie. Tam podle něj patří omezení technokraté a byrokraté. V postindustriální společnosti, kde mají nejvýznamnější postavení technokratičtí ekonomové a politici, je potencionálním zdrojem konfliktu neustálé napětí, které je mezi odborníky a těmito technokraty.

D. Bell spojuje pojem postindustriální společnost také specifickým způsobem s pojmem postmoderní společnost. Výraz postmoderní společnost se poprvé objevil u A. Etzioniho v roce 1968. Etzioni mluví o konci moderní doby, který nechápe jako zlom, ale jako transformaci. Postmoderní stadium vyznačuje technologická změna. Konec moderní doby podle něj spadá historicky v jedno s koncem druhé světové války. V té době nastal výrazný zvrat ve vývoji technologií. Komunikační, vědecké a energetické technologie mění všední život všech lidí. Etzioni kladl důraz na fakt, že v postmoderní době se může společnost vyvíjet pluralisticky. Je v ní větší prostor pro relativní nezávislost jedince na základním trendu vývoje moderní společnosti vnucujícím hedonistickou životní orientaci.

Podle nejedné úvahy je postindustriální společnost, s její technologií, proměněnou profesní skladbou a novou sociální strukturou podmínkou vzniku a existence společnosti postmoderní. Jakoby postmoderní společnost byla kulturní replikou společnosti postindustriální. Označení postmoderní společnost odkazuje k modernitě jako ke svému východisku a tedy z povahy věci akcentuje kulturní a politické faktory života, zatímco označení společnost postindustriální odkazuje k technicko-ekonomickému východisku a tuto dimenzi má na zřeteli především. Postmoderní společnost má pak tyto následující rysy. Je to za 1. společnost založená na vyspělé technologii, fascinovaná informační explozí a nadšená konzumními možnostmi a mediálními obrazy, dále za 2. simulace se v ní stávají realitou reálnější než je realita sama. Za 3. je to společnost nepotřebující tradici, distancovaná od minulosti, žijící dynamikou současnosti ve všech ohledech, interpersonálním, sociálním, ideovém, emocionálním a náboženském. A za 4. je to společnost, která je definována procesem opačným k procesu, který vymezoval modernitu jako integraci, totiž diferenciaci, která se projevuje nejen ve sféře profesní, ale také především v oblasti kulturní, například zrušením rozdílu mezi vysokou, elitní a nízkou, masovou kulturou a podobně.

Závěrem této kapitoly uvedeme ještě jedno sociologické dělení soudobé společnosti, které se během let prosadilo. Je to rozlišování mezi prvním, druhým a třetím světem. Toto rozlišení uvádí tři základní typy společnosti 20. století. První svět představovaly průmyslové státy Evropy, USA, Austrálie s Novým Zélandem a Japonsko. Všechny tyto země měly pluralitní, parlamentní systém vlády a všechny prošly procesem industrializace. Jejich protipólem byly země druhého světa, tedy komunistické společnosti tehdejšího Sovětského svazu a východní Evropy. Vyznačovaly se centrálně plánovanou ekonomikou, jež skýtala jen minimální prostor pro soukromý majetek nebo

hospodářskou soutěž. Se zánikem komunismu dochází v tomto světě k transformačním změnám, vytvářejí se demokratické politické instituce podle západního vzoru a podobné. Termínu třetí svět se běžně užívá pro souhrnné označení méně rozvinutých rozvojových zemi. Převážnou část zemí třetího světa tvoří oblasti Afriky, Asie a Jižní Ameriky, které byly v minulosti pod koloniální nadvládou. Ve srovnání s průmyslovými zeměmi jsou tyto společnosti většinou velmi chudé. Mnohé z nich prodělávají prudký populační růst představující velkou překážku pro vytvoření dostatečných prostředků, jet by zaručily jejich občanům přijatelnou životní úroveň.

Ačkoli mnozí obyvatelé třetího světa žijí dosud tradičním způsobem života, jsou tyto společnosti velmi rozdílné od dřívějších tradičních států. Jejich politické systémy jsou odvozeny od těch, které vznikly v Evropě, nebo je přímo napodobují. Přestože většina obyvatel žije na venkově, v mnoha těchto společnostech dochází k překotné urbanizaci. Zemědělství sice zůstává hlavní formou hospodářské činnosti, ale plodiny jsou často produkovány pro světový trh a nikoli pro místní spotřebu. Třetí svět není jednotný. Z velké části sice zaostává ekonomicky za vyspělými západními společnostmi, ale existují i země, které vykročily na cestu průmyslového rozvoje. Ty jsou někdy nazývány jako nově industrializované země. Nové průmyslové země v Asii, které se vyznačují nejstabilnějším trendem k ekonomické prosperitě, stimuluji nejen ekonomický růst na domácí scéně, ale investují také v zahraničí. Souběžně s touto prosperitou a konzumním způsobem života však existují nadále tradiční formy sňatků a rodiny.

Sociální stratifikace a sociální mobilita

V této kapitole budeme věnovat pozornost několika základním tématům týkajícím se rozvrstvení společnosti a z něj vyplývající sociální nerovnosti. Od vymezení klasických pojmů kast, stavů a tříd přejdeme k popisu změn v třídní struktuře soudobé společnosti a k objasnění pojmů sociální mobilita a legitimizace sociální nerovnosti.

Charakteristickým znakem každé společnosti je sociální stratifikace. To znamená, že společnost netvoří sociálně homogenní celek, nýbrž je vnitřně rozdělena do vrstev s odstupňovaným podílem na statcích, jež jsou ve společnosti ceněny a považovány za nedostatkové. Pokud je přístup k určitému statku zajištěn všem, nepůsobí tento statek jako stratifikační činitel. Podoba stratifikace každé společnosti má klíčový význam pro pochopení její celkové povahy, neboť stratifikace je odrazem toho, co je v dané společnosti považováno za nejvyšší hodnoty. Sociologové uvádějí mezi základními kritérii stratifikujícími společnost podíl na moci, velikost majetku a spolu s tím prestiž, chápanou zpravidla jako prestiž povolání.

Vymezit systém sociální stratifikace určité společnosti je neobyčejně složité. Je obtížné stanovit faktory, které hrají v sociálním rozvrstvení tak velkou úlohu a ještě obtížnější je tyto faktory měřit. Zatímco například v případě majetku či příjmu lze společnost rozdělit poměrně jednoznačně, měření podílu na moci je mnohem komplikovanější. V případě prestiže pak vstupují do hry čistě subjektivní postoje, které nemusejí odpovídat objektivně naměřeným hodnotám podílu na majetku a na moci.

Ve všech typech společnosti se vyskytuje nerovnost. I v těch nejprimitivnějších kulturách, v nichž neexistují majetkové rozdíly, existuje nerovnost mezi muži a ženami, mezi mladšími a staršími. Určité osoby mají vyšší status než jiné. Termínu sociální stratifikace se používá především k popisu sociální nerovnosti. Stratifikaci můžeme definovat jako strukturovanou nerovnost mezi různými skupinami lidí a pro názornost ji přirovnat ke geologickému vrstvení v zemské kůře, jemuž se hierarchické řazení jednotlivých společenských vrstev podobá. Můžeme rozlišit čtyři základní systémy stratifikací: otroctví, kasty, stavy a třídy.

Existence otroctví představuje extrémní formu nerovnosti, ve které jsou někteří jedinci doslova majetkem jiných. Právní podmínky otroctví se v různých společnostech lišily. Někdy byli otroci prakticky úplně bezprávní, jindy se svým postavením blížili služebnictvu. Některí byli vzdělaní a působili jako státní úředníci, jiní provozovali řemesla. Ve starém Římě, jehož vládnoucí vrstvy měly přezíravý postoj k obchodu, mohli někteří otroci získat značný majetek. Systémy založené na nucené práci otroků nebyly příliš stabilní. Otrokářství bylo málo efektivní.

Kasty, stavy, třídy

Jiný typ stratifikace vyjadřuje kastovní systém. Kasty jsou spojovány především s kulturami indického subkontinentu. Termín kasta pochází z portugalského slova *casta*, jež znamená rasu nebo čistokrevnou skupinu. Indové sami nemají žádný termín pro kastovní systém jako celek, ale užívají řadu slov označujících jeho jednotlivé části, z nichž nejvýznamnější jsou varna a dtátí. Jako varna se označují čtyři kategorie seřazené podle své společenské prestiže. Pod těmito čtyřmi skupinami figurují nedotknutelní, jejichž postavení je ze všech nejnižší.

Kastovní systém je velmi složitý a navíc se jeho struktura místo od místa mění. Některé zásady jsou nicméně celé soustavě společné. Příslušníci nejvyšší varny, brahmáni, ztělesňují stav nejvyšší čistoty, zatímco nedotknutelní ten nejnižší Bráhmani se musí vystříhat určitých forem kontaktu s nedotknutelnými a jedině nedotknutelní smějí vstupovat do styku se zvířaty nebo látkami považovanými za nečisté. Existuje úzká souvislost mezi kastovním systémem a hinduistickou vírou v reinkarnaci. Pokud totiž jedinec nebude dodržovat rituály a povinnosti předepsané jeho kastě, ocitne se v příští reinkarnaci v nižším postavení.

Indický kastovní systém nikdy nebyl úplně statický. Je sice vyloučeno, aby se jedinec za svého života přesunul z jedné kasty do druhé, ale celé skupiny mohou změnit své postavení v kastovní hierarchii. V mimoindickém kontextu se pojem kasty užívá pro dvě nebo více etnických skupin, které jsou od sebe víceméně odděleny a každá z nich usiluje o dodržování rasové čistoty. V takových situacích brání vzájemnému míšení mezi skupinami mocná tabu. Někdy mohou bránit míšení i zákony, jako tomu bylo v případě přísné rasové segregace, zakazující vzájemné sňatky i sexuální styk mezi bělochy a černochoy.

Stavovský systém je spjat především s dějinami feudální Evropy. Feudální stavy byly tvořeny vrstvami, které měly vůči sobě navzájem různá práva a povinnosti, přičemž některá z nich byly zakotveny v zákonech. V Evropě představovala nejvyšší stav šlechta, urození. Druhým stavem byli kněží, kteří se přes své nižší postavení těšili řadě privilegií. Ti ostatní, jimž se začalo říkat třetí stav, tvořili heterogenní skupinu od nevolníků přes svobodné rolníky až po obchodníky, řemeslníky a měšťany. Na rozdíl od indických kast nebyly hranice stavů zcela nepropustné. Do jisté míry byl tolerován společenský vzestup jedince, ať už prostřednictvím sňatku, nebo povýšením do šlechtického stavu za služby prokázané panovníkovi, a někdy si mohl bohatý obchodník titul prostě koupit.

Stavy se v minulosti vyvíjely všude tam, kde existovala tradiční rodová aristokracie. Ve feudálních společnostech Evropy měly úzký vztah k lennímu vlastnictví půdy a sloužily proto spíše ke stratifikaci na lokální úrovni než v rámci celého státu, jak tomu bylo v centralizovanějších tradičních říších Číny a Japonska.

Třídní systémy se liší v mnoha směrech od otrokářských, kastovních i stavovských. Zpravidla lze uvést čtyři hlavní rozdíly.

1. Na rozdíl od jiných typů stratifikace nejsou třídy vymezeny ani náboženskými ani zákonnými ustanoveními. Příslušnost k třídám není založena na dědičném postavení plynoucím ze zákonů či zvyklostí. Třídní systémy se obvykle vyznačují méně pevnými hranicemi než jiné

typy stratifikace a hranice mezi nimi nejsou nikdy přesně stanoveny. Neexistují také žádná formální omezení, jež by bránila sňatkům mezi příslušníky různých tříd.

2. Příslušnost k určité třídě je přinejmenším do jisté míry získaným atributem jedince a není prostě dána při jeho narození, jak je běžné u jiných typů stratifikace. U kast je individuální přesun z jedné do druhé vyloučen.

3. Podkladem třídního rozdělení jsou ekonomické rozdíly mezi skupinami jedinců, tedy nerovnost ve vlastnictví hmotných prostředků a schopnosti jimi disponovat. U jiných typů stratifikací naopak převládají mimoekonomické faktory, například náboženské.

4. U ostatních systémů stratifikace je nerovnost vyjádřena především prostřednictvím osobních vztahů, tedy vzájemných kontaktů mezi jedinci, pánem a nevolníkem, otrokem a otrokářem, příslušníkem vyšší a nižší kasty. V třídních systémech jde naopak především o širší vazby neosobního typu. Jedním ze základů třídních rozdílů je například nerovnost platů a pracovních podmínek, která se týká všech příslušníků určité kategorie zaměstnanců a závisí především na celkovém ekonomickém uspořádání společnosti.

Třídou tedy můžeme definovat jako rozsáhlou skupinu lidí, kteří mají obdobné ekonomické prostředky, což má velký vliv na jejich způsob života. Základem třídních rozdílů jsou majetkové poměry a typ zaměstnání. V západní společnosti lze rozlišit tři hlavní třídy. Vyšší třídu tvoří zaměstnavatelé, bankéři, průmyslníci a špičkoví manažeři, zámožní lidé, kteří vlastní nebo přímo ovládají výrobní prostředky. Střední třídu představují bílé límečky, tedy úředníci a odborníci. Dělnickou třídu tvoří manuálně pracující.

Toto dělení odpovídá částečně standardnímu dělení tříd či sociálních vrstev, které se již koncem šedesátých let ustálilo v americké sociologii. Obvyklé rozlišování na vyšší, střední a nižší společenské vrstvy či třídy moderní, industriální společnosti bylo ještě dále specifikováno tak, že se určila v rámci každé z těchto tří vrstev také podskupina vyšší a nižší. Začalo se tedy mluvit o vyšší vyšší a vyšší nižší, střední vyšší a střední nižší a tak dále. Základní dělení na vyšší střední a nižší třídy tedy zůstává. Do nejvyšší jsou řazeni představitelé státní moci a velkého byznysu. Ti tvoří horní vrstvu vyšší třídy, zatímco spodní vrstvu vyšší třídy tvoří odborníci, vědci, inženýři, střední podnikatelé, obchodníci apod. Také střední třídy, vrstvy mají svoji horní a spodní vrstvu. K té horní jsou řazeni malí podnikatelé a manažeři, svobodná povolání apod. Spodní střední vrstvu tvoří úředníci, větší farmáři, vysoce kvalifikovaní dělníci. U nižší třídy jsou řazeni mezi představitele její horní vrstvy středně kvalifikovaní dělníci, nekvalifikovaní zřizenci a menší farmáři. Spodní vrstvu nižší třídy tvoří nekvalifikovaní dělníci, zemědělství dělníci a nezaměstnaní.

Weberovo pojetí třídy, statusu a strany

Sociologické pojetí sociální stratifikace ovlivnil nejsilněji M. Weber, který zavádí ještě další stratifikační faktory, totiž status a členství v politických stranách. Weber vychází z Marxovy analýzy třídní společnosti kapitalismu. Přijal sice Marxův názor, že třídní příslušnost vyplývá z objektivně daných ekonomických podmínek, ale přikládal značný význam i těm ekonomickým faktorům, které Marx pominul. Podle Webera nezáleží třídní rozdíly jen ve vlastnictví nebo kontrole výrobních prostředků, jak předpokládal Marx, ale také na dalších ekonomických faktorech, které bezprostředně nesouvisí s majetkem. Patří k nim především dovednosti, znalosti, osvědčení a kvalifikace, které mají zásadní vliv na to, jaké zaměstnání kdo ve společnosti získá. Odborníci například vydělávají a mají lepší pracovní podmínky než průmysloví dělníci. Jejich kvalifikace, vyjádřená tituly, universitními diplomy a dalšími získanými

schopnostmi jim dává lepší postavení na trhu práce než těm kdo takovou kvalifikaci nemají. Mezi dělníky samotnými pak mají vyučení nebo jinak kvalifikovaní šanci na vyšší mzdu než pracovníci bez kvalifikace.

Weber rozlišoval kromě tříd i dvě další základní formy stratifikace v moderní společnosti, které označil jako status a strana. První z těchto pojmů převzal z historie středověkých stavů, neboť německé slovo stand znamená stav i status. Ve Weberově teorii se za status označuje také rozdílná úcta či prestiž, které se jednotlivé sociální skupiny těší. Rozdíly ve statusu jsou často nezávislé na třídní příslušnosti a prestiž může být jak pozitivní, tak negativní. V moderní společnosti mají vysoký status například lékaři nebo právníci. Skupiny, které mají negativní prestiž bývají často diskriminovány a Weber je označuje pojmem páriové. V Evropě tuto roli v minulosti sehrávali Židé, kteří byli vyloučeni ze řady zaměstnání a nesměli zastávat žádná oficiální postavení.

Bohatství sice za normálních okolností většinou propůjčuje lidem vysoký status, ale z tohoto pravidla existují i četné výjimky. Příslušníci staré aristokracie se těší značné úctě, přestože mnozí z nich svůj majetek již ztratili. A naopak jsou mnozí zbohatlíci často terčem opovržení.

Zatímco příslušnost k určité třídě je dána objektivně, status záleží na subjektivním hodnocení sociálních rozdílů. Třídní příslušnost je dána objektivně, je odvozována od majetku a příjmu, zatímco status od rozdílných životních stylů.

Podle Webera je významným aspektem moci vytváření politických stran, které mohou ovlivňovat sociální stratifikaci nezávisle na třídní příslušnosti a statusu. Pojem strana v širším smyslu znamená skupinu osob, která spolupracuje, protože má společný původ, cíle nebo zájmy. Marx měl sklon vysvětlovat jak rozdíly ve statusu, tak podstatu stran na základě třídního hlediska. Weber však dokládá, že ani jedna z těchto kategorií se nedá vysvětlit pouze třídními rozdíly, i když s nimi úzce souvisejí.

Status a stranická příslušnost mohou být odvozeny od třídních rozdílů, ale může tomu být i naopak. Právě status a strana mohou změnit ekonomické postavení jedinců a skupin, takže mají vliv na jejich třídní příslušnost. Strany často apelují na zájmy, jež překračují hranice tříd a mohou být založeny například na náboženském nebo nacionalistickém programu.

Weberovy práce o sociální stratifikaci mají velký význam, protože ukazují, že se v životě lidí uplatňují i jiné faktory než pouze třídní. Většina sociologů se shoduje v tom, že Weberovo schéma představuje pružnější a komplexnější východisko pro analýzu stratifikace než Marxovo. Weberovy myšlenky se v sociologii dodnes široce uplatňují, i když většinou ve značně upravené podobě.

Třídní struktura vyspělé západní společnosti

Třídní analýza dnešní západní společnosti vychází z faktu, že většina lidí v západních zemích je na tom po hmotné stránce daleko lépe, než tomu bylo dříve. Chceme-li zjistit, do jaké míry a proč k tomu došlo, musíme se podívat na změny v distribuci majetku a příjmů, které proběhly přibližně v posledních sto letech.

Za majetek považujeme všechno, co jedinci vlastní, nemovitosti, půdu, akcie a cokoli, co lze prodat. Pojem příjmy označuje mzdu či plat v placeném zaměstnání a výtěžek z investic, například úroky nebo dividendy. Pro většinu lidí je zdrojem příjmů námezdní práce, ale někteří je získávají převážně z investic.

Spolehlivé informace o distribuci majetku se získávají jen obtížně. Samotní lidé obvykle nezveřejňují údaje o celém rozsahu svého majetku. Jisté ovšem je, že bohatství je ve většině zemí soustředěno v rukou poměrně malého počtu lidí. Jednou z nejvýznamnějších změn v západních

zemích za poslední století byl růst reálných příjmů většiny pracujících lidí. Reálné výdělky manuálně pracujících jsou dnes třikrát až čtyřikrát vyšší než tomu bylo na přelomu století. U kvalifikovanějších prací, zejména u odborných profesí a manažerských funkcí bylo zlepšení ještě o něco výraznější. Pokud jde o příjem na hlavu a rozsah zboží či služeb, jež lze za tento příjem pořídit, je většina lidí v západním světě nesrovnatelně zámožnější než kterákoli jiná většinová populace v dosavadní historii lidstva. Jedním z hlavních důvodů tohoto růstu příjmů byla rostoucí produktivita práce, na které měl rozhodující podíl vývoj průmyslových technologií.

Podíváme-li se na stratifikační škálu z dnešního hlediska, vidíme, že vyšší třídu představuje poměrně malý počet jedinců a rodin vlastnících značný majetek. Odpovídá to asi jednomu procentu populace. Uvnitř této skupiny jsou poměrně značné rozdíly mezi statusem tradičních bohatých rodin a zbohatlíků. Rodiny, které vlastní určitý majetek po dobu mnoha generací, se často dívají pohrdavě na toho, kdo zbohatl svým vlastním přičiněním. I když se obě skupiny za určitých okolností prolínají, bývá lidem, kteří se povznesli z chudších poměrů, často odepřen přístup do kruhů, v nichž se pohybují etablovaní příslušníci bohatých vrstev. Fakt, že majetek propůjčuje lidem moc, je předpokladem toho, že zástupci vyšší třídy mají blízko k mocenským prostředkům. Jejich vliv plyne dílem z přímé kontroly průmyslového a finančního kapitálu, dílem z přístupu k vedoucím pozicím v politické, vzdělávací a kulturní sféře.

K největším změnám došlo ve střední třídě. Termín střední třída zahrnuje lidi pracující v mnoha různých typech zaměstnání. Podle některých autorů k ní dnes náleží většina obyvatel vyspělých západních zemí, protože se v nich výrazně zvýšil poměr bílých límečků na úkor manuálně pracujících.

Střední třídu v západní společnosti tvoří tři podskupiny, které jsou dosti zřetelně vymezeny. První z nich je stará střední třída, tvořená drobnými nezávislými podnikateli a živnostníky, majiteli malých obchodů a soukromě hospodařícími zemědělci.

Malé soukromé podniky jsou daleko méně stabilní než velké. Malé firmy a obchody často nemohou reálně soutěžit s velkými koncerny, supermarkety a komplexy restaurací. Jestliže se stará střední třída přesto nezmenšuje tak, jak předpovídali mnozí teoretici, lze to připsat velké zásobě uchazečů, kteří jsou ochotni zkusit štěstí v malém soukromém podniku. Za každého neúspěšného drobného podnikatele či živnostníka tak rychle přichází nová náhrada. Drobní podnikatelé a živnostníci bývají často politicky velmi vyhraněnou skupinou a trvale podporují politické strany krajní pravice.

Vyšší střední vrstva se skládá především z odborníků nebo pracovníků v řídicích funkcích. Do této kategorie patří velký počet jedinců a skupin, jejichž názory a postoje lze jen nesnadno nějak zobecnit. Mezi zástupci odborných profesí však poměrně vysoké procento lidí zastává liberální názory v sociálních a politických otázkách.

Nižší střední třída představuje heterogenní kategorii, která zahrnuje nižší úředníky, učitele a další skupiny. Přestože se jejich pracovní podmínky a platy často příliš neliší od manuálních pracovníků, vyznačuje se většina z nich odlišnými politickými a sociálními postoji. Mnozí příslušníci nižší střední třídy se například identifikují se stejnými hodnotami jako ti úspěšnější, přestože sami v příjmech zaostávají i za lépe placenými manuálními pracovníky.

Dělnická třída je tvořena manuálními pracovníky a podobně jako střední se skládá z několika odlišných skupin. Její vnitřní členění se řídí mimo jiné mírou kvalifikace. Vyšší dělnická třída je volena kvalifikovanými dělníky a má lepší příjmy a pracovní podmínky než ostatní. Některé dovednosti náročných manuálních povolání sice v důsledku technického rozvoje ztratily na významu, ale ekonomické postavení kvalifikovaného dělnictva jako celku se nadále zlepšuje. V mnoha oborech mají tito pracovníci poměrně vysoké platy a jejich pracovní místa jsou méně ohrožena rostoucí nezaměstnaností než místa méně kvalifikovaných dělníků. Nižší dělnická třída

se skládá z pracovníků nekvalifikovaných nebo jen částečně kvalifikovaných, jejichž zaměstnání jsou obvykle méně placena.

Další rozdíl mezi jednotlivými dělnickými povoláními spočívá v tom, zda dotyčný pracuje na plný nebo částečný úvazek a jakou má jistotu, že své zaměstnání neztratí. To lze ilustrovat na rozdílu mezi centrálními a periferními oblastmi hospodářství. Za centrální jsou považovány ty, kde dělníci pracují na plný úvazek, dostávají relativně vysoké platy a jejich pracovní místa nejsou dlouhodobě ohrožena. Naproti tomu v periferních oblastech jsou pracovní místa nejistá, výdělky nízké a mnoho dělníků pracuje jen na částečný úvazek.

Významnou demarkační čarou uvnitř dělnické třídy se stala v mnoha zemích hranice mezi etnickou většinou a znevýhodňovanými menšinami. Tato znevýhodněná skupina, označovaná termínem *underclass*, má výrazné horší pracovní podmínky i životní úroveň než většina populace. Mnozí z jejich příslušníků jsou dlouhodobě nezaměstnaní nebo svá zaměstnání rychle střídají.

Pozornost mnoha sociologů se upírá ke změnám v třídní struktuře soudobé vyspělé západní společnosti. Podle některých autorů například vyšší třída dospěla dnes k takovému stupni roztržitosti, že jako ucelená kategorie přestává existovat. V devatenáctém a dvacátém století byla příslušnost k vyšší třídě závislá na majetku, ať už šlo o průmyslové podniky, finanční ústavy nebo půdu. Dnes však už půda není významným zdrojem moci. V ekonomice dominují velké koncerny, které nepatří jednotlivcům. Patří tisícům akcionářů, jejichž vliv na vedení podniku je zanedbatelný. Skutečná moc přešla do rukou špičkových manažerů, kteří firmy vedou, ale nevlastní. Jsou prostě výkonnými úředníky nebo odborníky. Většina sociologů však názor o mizení vyšší třídy nesdílí. Vyšší třída mění svou podobu, ale přitom si zachovává své výsadní postavení. Skládá se z osob spojených určitou konstelací zájmů a mocí velkých podniků. Řídící pracovníci velkých koncernů sice nejsou jejich majiteli, ale často mají také možnost získat velký počet akcií.

Růst počtu osob pracujících v těchto oblastech souvisí s významem velkých organizací v moderních společnostech. Svůj podíl na jejich rozmachu mají také ty oblasti hospodářství, v nichž se významně uplatňuje úloha státu, státní správa, vzdělávání, zdravotnictví a sociální péče. Odborníci, manažeři a vyšší úředníci vděčí za své postavení především svým kvalifikačními předpoklady. Většina z nich má v západních zemích dobré pracovní podmínky a jejich platový odstup se v posledních letech zvýšil.

Ve srovnání s minulostí dnes daleko větší počet lidí vykonává nemanuální zaměstnání. Zůstává však otázkou, zda se jedná o rapidní přesun ke střední třídě. Spíše se ukazuje, že dochází ke dvěma procesům. První z nich spočívá v tom, co se poněkud nepřesně nazývá feminizací rutinních nemanuálních činností, které dnes bývají častěji svěřovány ženám, a za druhé dochází ke snižování kvalifikace potřebné v mnoha zaměstnáních. Řada dovedností, které byly dříve po těchto pracovnících požadovány, už ztratila svůj význam, protože je zčásti nebo docela nahradily stroje.

Sociální mobilita

Zabýváme-li se společenskou stratifikací, musíme vzít v úvahu nejen rozdílná ekonomická postavení či zaměstnání, ale i to, co se v průběhu času děje s jejich nositeli. Pro pohyb jedinců a skupin z jednoho socioekonomického postavení do druhého se používá termínu sociální mobilita. Vertikální mobilita představuje pohyb vzhůru či dolů po socioekonomickém žebříčku. Ti, kteří získávají vlastnictví, příjem nebo status se nazývají vzestupně mobilní a ti, kteří se pohybují v opačném směru, sestupně mobilní. V moderní společnosti se setkáváme také se značnou mobilitou laterální či horizontální, tedy s přesuny do jiných čtvrtí, měst či oblastí. Vertikální a

laterální mobilita se často kombinují. Pokud nás zajímá kariéra jedince a jeho vzestup či pokles na sociálním žebříčku, hovoříme obvykle o mobilitě intragenerační. Pokud se jedná o vzestup nebo sestup z hlediska postavení rodičů či prarodičů, mluvíme o mobilitě intergenerační.

Míra vertikální mobility ve společnosti je jedním z významných měřítek její otevřenosti, neboť ukazuje, nakolik mohou nadaní jedinci narození v méně zámožné rodině stoupat po socioekonomickém žebříčku. Sociologické výzkumy věnované sociální mobilitě se provádějí více než půl století a mnohé z nich přinášejí i mezinárodní srovnání.

Sestupná mobilita je v západních společnostech dnes menší než vzestupná. K sestupné mobilitě dochází nezdědka i v rámci jedné generace. Bývá pak spojena s psychickými problémy a obavami jedinců, kteří si nedokáží udržet životní styl, jemuž přivykli. Jednou z hlavních příčin sestupné mobility je propouštění. Především lidé středního věku, kteří ztratí práci, si jen těžko nacházejí nové zaměstnání. Nebo si nacházejí zaměstnání, které jim přináší nižší příjmy než v minulosti.

Mnozí lidé v moderní společnosti jsou přesvědčeni, že každý může dosáhnout vrcholu pokud dost tvrdě pracuje. Výzkumy však ukazují, že se to podaří jen málokomu. Odpověď na to, proč tomu tak je, je jednoduchá. I ve společnosti, v níž by neexistovaly žádné překážky a každý by měl přesně stejné šance dosáhnout nejvyššího postavení, by se to podařilo jen mizivé menšině. Vrchol socioekonomického uspořádání má tvar pyramidy a počet míst na samotné špičce, zaručujících moc, status a bohatství je nutně omezený.

Ti, kdo mají bohatství a peníze, disponují také řadou možností, jak si své výhody udržet a přenést i na své potomky. Mohou svým dětem zajistit nejlepší možné vzdělání, které jim často umožní získat dobře placená místa. Většina těch, kdo se dostanou až na vrchol, startuje z výhodných pozic. Jejich rodiče jsou majetní lidé nebo příslušníci odborných profesí. Ze studií o lidech, kteří dokázali zbohatnout, vyplývá, že velmi málo z nich začínalo opravdu z ničeho. Valná většina těch, kdo vydělali velké peníze, na počátku své dráhy zdědila nebo dostala alespoň skromné jmění, a to posléze rozmnožila.

Sociální nerovnost a její legitimizace

Žádná společnost nezaručuje faktickou rovnost všem svým členům, i když ne všechny jsou to ochotny přiznat. Každá společnost byla, je a bude diferencována do vrstev a skupin, které se liší svým podílem na statcích a službách, přístupem k moci a výši své prestiže. Tato situace je dána nedostatkostí statků a služeb. Nastolení rovnosti by předpokládalo tuto nedostatkost odstranit, což je nemožné. Každá společnost musí tento problém řešit, nemůže ho však nikdy, žádným řešením odstranit. Pokusy odstranit sociální nerovnosti ústí pouze do ustavení jiných forem nerovnosti.

Různé společnosti se liší nejen charakterem nerovností, které je vnitřně diferencují, ale především charakterem legitimace, tedy zdůvodněními, která se snaží učinit toto vnitřní rozčlenění přijatelným.

V tradičních společnostech jsou základem distribuce služeb a statků výhradně osobní kontakty mezi těmi, kteří k nim mají přístup, a těmi, kdo o ně usilují. Mocní disponují veškerým vlastnictvím společnosti prakticky neomezeně. Podíl na moci zpravidla předchází podílu na bohatství. Ten kdo má moc, získává přístup k materiálním zdrojům, které zčásti ostentativně konzumuje, zčásti rozděluje mezi ty, kdo jsou na něm závislí, což mu umožňuje jeho moc dále posilovat. Vzorec nerovnosti tradičních společností by tedy vypadal následovně: moc - majetek - vyšší moc. Hmotné bohatství je v těchto společnostech používáno z velké části neproduktivně, jednak aby symbolizovalo dosažené mocenské postavení, jednak aby ve formě darů rozšířilo

klientelu mocného muže a tím jeho moc dále zvýšilo.

Moderní společnost vztah mezi bohatstvím a mocí převrací. Oblast soukromého a veřejného je jednoznačně oddělena. Každý může pro svoje potřeby disponovat pouze s majetkem soukromým, který se snaží zhodnotit prostřednictvím trhu. V těchto společnostech zpravidla bohatství předchází moc. Ten, komu se podaří nahromadit určitý majetek, získává výhodnější pozici k nátlaku na ty, kdo jsou pověřeni správou veřejných záležitostí. Tato pozice mu v principu umožňuje ovlivňovat ve větší či menší míře veřejné rozhodování v souladu s jeho zájmy. Tím mimo jiné zvyšuje své šance na hromadění dalšího majetku a upevňuje své pozice na trhu. Vzorec nerovností moderních společností by tedy vypadal následovně: majetek - moc - větší majetek.

Nejpracovanější sociologickou teorií způsobů legitimace nerovnosti vypracoval Max Weber. Za nejzásadnější sociální nerovnost považuje Weber nerovnost v přístupu k moci. Tato nerovnost je v průběhu dějin zhruba konstantní, mění se jen způsoby, jimiž je ospravedlňována. Ospravedlněnou, Legitimovanou moc nazývá Weber panstvím. Rozlišuje tři typy panství, které nejsou myšleny jako následné vývojové fáze, ale jako tři čisté typy, které se v minulosti i v přítomnosti navzájem volně kombinují.

Charismatické panství spočívá na víře v mimořádné kvality a nevšední vlastnosti vůdce. Může se jednat právě tak o náboženského proroka jako o válečnického hrdinu, politického demagoga či mimořádné schopného odborníka. Tento člověk vládne mimořádnou silou své osobnosti a může překračovat tradici i psané zákony. Vládne tak dlouho, dokud je víra v jeho mimořádnost dostatečně silná. Protože zpravidla razí velmi radikální myšlenky, jsou jeho požadavky stěží slučitelné se všedním, každodenním životem. Delší trvání bývá pro charismatické panství zhoubné. Mění se buď v tradiční panství nebo v panství legální. Velkým problémem charismatického panství se stává charismatikova smrt. Následovníci se snaží vyvinout způsoby přenosu charismatu. Po ekonomické stránce je charismatické panství nestabilní.

Tradiční panství je rovněž založeno na osobních vztazích mezi vládcem, jeho správním aparátem a ovládanými, není však produktem krize jako panství charismatické. Je naopak silně konzervativní. Spočívá ve víře v posvátnou závaznost jednou ustavených mocenských vztahů mezi jednotlivci a celými rody. Toto panství má mnoho podtypů, patriarchalismus, patrimonialismus, feudalismus a jiné. Všechny mají společné, že postavení pánů se zakládá na tradici a tradice též omezuje jejich libovůli. Tradiční panství není příznivé kontinuitní hospodářské činnosti, pánova libovůle znemožňuje těm, kdo by chtěli podnikat, dlouhodobou kalkulaci. Jsou navíc nuceni dávat své majetky k dispozici politickým a vojenským potřebám moci. Hospodářství v tomto typu panství stagnuje, i když ojediněle je možný závratný vzestup úspěšného spekulanta či dobrodruha.

Panství legální spočívá na víře v platnost neosobních zákonů. Tyto zákony se vztahují stejně tak na držitele moci, jako na její objekty. Poslušnost se týká právních norem, nikoli osob, které právo vykonávají. V tomto smyslu se jedná o panství neosobní. Osou tohoto panství je byrokracie, která plní vůči státu podobné funkce, jaké plnili patrimonální úředníci vůči svému pánovi. Byrokracie spravující stát podle neosobních předpisů ukončuje libovůli tradičních panovníků. To je důležité zvláště z hlediska hospodářské činnosti, neboť podnikatelé mohou svoji činnost racionálně kalkulovat se znalostí všech platných norem a předpisů. Byrokracie demokratizuje společnost, neboť zaručuje všem rovnost před správními rozhodnutími, anuluje privilegia a odbourává lokální zvláštnosti. Samotná byrokracie se však může změnit v privilegovanou kastu uzurpující nová práva stavovského typu.

Weberova teorie panství ukazuje, že žádný způsob legitimace existujících nerovností není dokonalý. Charismatické panství je účinné pouze pokud si stoupenci vůdce dokáží udržet

nekritický obdiv vůči svému vůdci. Zcela běžné prostředky každodenního života si dříve nebo později vynutí ústupky od původních ideálů. Tradiční panství se může reprodukovat v nezměněné podobě po mnoho generací. Existující nerovnosti jsou chápány jako přírodní nutnost. Toto panství však není nikdy imunní vůči pochybnostem, uzurpacím a charismatickým hnutím. Konečně panství legální vychází z popření nerovnosti mezi lidmi jako rovnoprávnými občany státu. Byrokracie, která má přímo v popisu práce tuto formální rovnost respektovat, se však lehce sama mění v privilegovanou vrstvu, zneužívajíc svého strategického postavení při správě moderních společností.